

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ**  
**“СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”**  
**ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ**  
**СПЕЦИАЛНОСТ ПСИХОЛОГИЯ**  
България, София 1504  
Бул. “ЦАР ОСВОБОДИТЕЛ” 15  
ТЕЛ. 9308476; 9871 046  
ФАКС (+359-2) 943-44-47



**SOFIA UNIVERSITY**  
**“ST. KLIMENT OHRIDSKI”**  
**FACULTY OF PHILOSOPHY**  
**DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY**  
Sofia 1504, Bulgaria  
15 Tzar Osvoboditel Blvd.  
Tel. (+359-2) 9308476; 9871-046  
FAX (+359-2) 943-44-47

## РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд

за присъждане на научна и образователна степен „Доктор по психология”

### **ЛИЧНОСТЕН ПРОФИЛ НА ЮНОШИ С ПРОБЛЕМНА УПОТРЕБА НА ПСИХОАКТИВНИ ВЕЩЕСТВА**

Автор: Росица Рачева

Предмет на анализ в дисертационният труд е актуален изследователски проблем с подчертано приложен характер: личностни характеристики на юношите с проблемна употреба на психоактивни вещества. Широкото разпространение на употребата на дрога в юношеска възраст предизвиква основателно безпокойство сред родителите и цялата общественост. Затова резултатите са от съществено значение както за разбирането на детерминацията на феномена, така и за ранната превенция и интервенция, принципно важни на началните етапи на употреба, преди ескалиране на проблема.

Дисертационният труд, с обем от 188 страници, се състои от увод, три глави, изводи, заключение и ползвана литература. Част от труда са и 10 приложения с обем от 47 страници. Библиографията включва 159 източника, от които 18 на български и 141 на английски език.

Към анализа на посочената проблематика авторът е подходил чрез представяне на широка теоретична рамка, в която последователно са изложени: (а) спецификата на юношеската възраст: дефиниции, задачи и аспекти на развитието, отношения в основните социални мрежи; (б) началото и развитие на разстройства, свързани с употреба на ПАВ в юношеска възраст, с акцент върху проблемната употреба, дефинираща целевата група на изследването; обяснителни теории, свързани с упот-

ребата на ПАВ, фактори за начална и с продължаваща употреба; в частност детайлно са представени личностните особености и юношеската психопатология, асоциирани с посоченото проблемно поведение. В заключителна част на първа глава авторът е направил преглед на използваните инструменти за оценка на личностните особености при юноши с проблемна употреба на ПАВ, на първо място – върху резултатите получени с помощта на ММРІ-2/ММРІ-А. Графично представеният теоретичният модел на удачно резюмира изходната теза на емпиричното изследване.

Втора глава представя хипотезите, изследваните лица и използвания инструментариум. Формулират се две основни задачи: оценка на личностния профил на юноши с проблемна употреба на ПАВ и разграничаване на субгрупи в рамките на профила, като основа за идентификация на личностна типология.

Хипотезите, базирани на теоретичния анализ, формулират очаквания за повишено равнище на екстернализирано поведение, с потенциално разграничаване на три основни групи, както и за проблеми във функционирането в основните социални мрежи (училище, родители, връстници), като се прогнозиращи и разлики по пол.

Изследвани са общо 839 юноши на възраст между 14 и 18 години, от които в анализа са използвани данните за 665 лица (пълни данни и валидни протоколи); от тях 503 юноши формират нормативната извадка за българската адаптация на ММРІ-А (250 момчета и 253 момичета); 100 юноши (50 момчета и 50 момичета) формират клинична извадка, с различна психопатологична симптоматика, а 62 юноши са с диагностицирана проблемна употреба на ПАВ.

Като основен инструмент е използвана българската адаптация на Минесотският многофакторен личностен въпросник за изследване на юноши (ММРІ-А). ММРІ-А без съмнение е най-популярният и често използван инструмент за оценка на юношеската психопатология, прилаган и за оценка на юноши с проблема употреба на дрога. От тази гледна точка изборът на инструмент е напълно обоснован, като от първостепенно значение е адаптацията на подобен екстензивен като обем и сложен като система от оценявани конструкти въпросник.

Употребата на психоактивни вещества се оценява чрез 5 директни въпроса: вид вещества, свързани проблемна употреба, възраст на първа употреба, продължителност на употреба, проблемна употреба в семейството и сред приятелите.

Трета глава представя резултатите от емпиричното изследване. С основание значителна част от нея заема описанието на адаптацията ММРІ-А с български юно-

ши. Последователно са изложени етапите на адаптацията и психометричните данни (надеждност, корелации с ревизирия NEO PI-R личностен въпросник, факторна структура на равнище скали, процент айтеми, със съществени отклонения в честота на съгласие, сравнение на данните на българските юноши, изчислени на база на американски норми, както и клиничните профили на лица с екстернализирани, интернализирани проблеми и с разстройства на мисленето), които потвърждават възможностите на българската версия. Адаптацията на подобен, безусловно наложил се в световната практика инструмент, без съмнение изисква високо равнище на професионализъм и широк кръг от специфични компетентности, които авторите на адаптацията са демонстрирали. Успешната работа върху българска версия на MMPI-A, с потенциал за широко практическо приложение, е принципно важен принос на дисертационния труд

Получените резултати потвърждават изследователските хипотези като свидетелстват в частност, от една страна, за повишено равнище на екстернализирано поведение, но от друга – емпирично разграничават подгрупи на юноши: с доминиращи екстернализирани проблеми, с широк спектър и висока интензивност на емоционални проблеми и дистрес, и трета група, при която отсъстват повишени стойности по някои от скалите (тази група представлява специален интерес, тъй като остава „невидима“ за показателите, оценявани чрез MMPI-A). Авторът коректно обсъжда и случаят, при който резултатите не съвпадат с предварителните очаквания (Хипотеза 5.3.), за връзка между броя на употребяваните вещества и равнищата на екстернализирани, интернализирани и атипични личностни особености.

Към представения труд биха могли да бъдат отправени някои препоръки, първите две от които са свързани с представянето на данните, а останалите – относно потенциални следващи стъпки в анализа на резултатите:

- (1) Адаптацията на MMPI-A е сложна и отговорна изследователска задача, чието успешно решаване без съмнение е един от основните приноси моменти в труда. Тъй като в работата се посочват още двама автори на адаптацията, коректно да се уточни конкретния принос на автора на дисертационното изследване.
- (2) За проверка на хипотезата относно повишеното равнище на екстернализирано поведение при юношите с проблемна употреба на ПАВ авторът представя показателите от MMPI-A, съдържателно свързани с оценка на по-

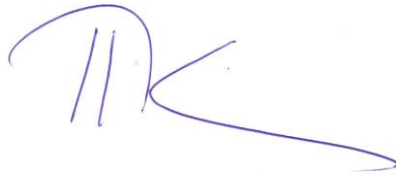
добни характеристики (таблица 9.). Посочената хипотеза обаче има и втора страна: тя предполага и **отсъствие** на завишени стойности по останалите показатели. Затова за читателя е по-добре, ако таблица 9. съдържа данните и по останалите показатели от ММРІ-А (таква данни могат да бъдат намерени в други таблици, в приложенията към труда, но е препоръчително да бъдат включени и коментирани в текста на труда).

- (3) Анализът на личностните характеристики е направен на равнището на профил, без да се отчита връзката между отделните показатели. Затова интерес представлява включването на скалите със значими отклонения в общ дискриминантен анализ (в случая се имат предвид само скалите, формирани от независими айтеми). Подобен подход би позволил да се уточнят общите „обяснителни“ възможности ММРІ-А. В този случай някои от значимите предиктори биха се оказали с незначими ефекти (след отчитане на връзките с останалите), но оценката на вероятността за принадлежност на дадено лице към групата с проблемна употреба е важна в рамките на индивидуалното консултиране.
- (4) Един от най-впечатляващите резултати е много високият бал по съдържателната скала PRO (Потенциал за зависимост,  $T = 74.11$ ), индикатор, разработен специално за оценка на поведенчески характеристики, асоциирани с проблемна употреба на алкохол и наркотици. Вероятно това е най-добрият(и икономичен) скрининг за идентификация на посочената група и получените с български юноши данни представляват сериозен аргумент в полза на неговата валидност. В тази връзка е добре да се представят данните и за ROC-кривата на PRO, включително показателите за сензитивност, специфичност, положителна и отрицателна прогностична сила. Данни от този тип биха били много полезни при оценката на статуса на конкретното лице, отново в рамките на индивидуалното консултиране. Също така, въз основа на резултатите биха могли да се проверят възможностите за оптимизирана на посочения индекс, т.е. да се разработи за български вариант на скалата при работа с юноши (подобна задача, разбира се, изисква и валидиране върху независима извадка).
- (5) В труда, частност са представени клинични профили на лица с екстернализирани проблеми и с проблемна употреба на ПАВ. В тази връзка интерес представлява по-детайлното сравняване на двете групи, т.е. дали, въп-

реки частично припокриващите се характеристики, скалите от ММРІ-А имат потенциала да идентифицират и спецификата на двете групи?

Посочените препоръки произтичат не от недостатъци в представения труд, а напротив – от перспективите на развитие, базирани на получените резултати.

В заключение: трудът е отлично структуриран, за читателя е лесно да проследи логиката на формулиране на хипотезите и тяхната проверка, за което допринася и професионалният език на изложението. Без съмнение планирането, реализацията на изследването и интерпретацията на резултатите свидетелстват за високо равнище на компетентност, при това в широк диапазон на професионални умения. Приносните моменти са отразени коректно в авторската справка. Трудът безусловно изпълнява изискванията за присъждане на научната и образователна степен „доктор по психология“. Ето защо предлагам на уважаемото жури да присъди степен „доктор по психология“ на Росица Рачева.



29 октомври 2014 година

проф. д.пс.н. Пламен Калчев